سخنی در باب اخلاق و آشنایی با کتاب تحف العقول ـ نوشته: علامه امینی ـ
ترجمه: حسین علیزاده
فصلنامهٔ تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال دهم، شمارهٔ ۳۸ «ویژهٔ علامه امینی»، بهار ۱۳۹۲، ص ۶۹ ـ ۷۷

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.10.38.6.8]

سخنی در باب اخلاق و آشنایی با کتاب تحف العقول

نوشتهٔ: علامه امینی
ترجمه: حسین علیزاده *

چکیده: این گفتار، ترجمه مقدمه علامه عبدالحسین امینی بر کتاب تحف العقول نوشته ابن شعبه حرانی دانشور شیعی قرن چهارم است که به درخواست مصحّح کتاب، استاد علی اکبر غفاری بر نخستین چاپ حروفی کتاب به سال ۱۳۷۶ قمری نوشته است.
امینی این گفتار کوتاه را با ارزش عقل آغاز می‌کند و پیامبران و امامان علیهم‌السلام را معادن عقل موهبتی الهی و احیاگر آن می‌داند. بر این اساس، کتاب تحف العقول را یکی از مهمترین منابع اخلاق می‌شمارد که مبتنی بر احیای عقل الهی انسان است. آنگاه تحقیق مرحوم غفاری را

*. پژوهشگر و نویسنده.

می‌ستاید و مزایای آن را بر می‌شمرد.

کلیدواژه‌ها: اخلاق ـ جایگاه عقل / پیامبران و امامان علیهم‌السلام ـ احیای عقل / تحف العقول (کتاب) ـ توصیف / حرّانی، ابن شعبه ـ آثار / دانشمندان شیعه ـ سدهٔ چهارم / غفاری، علی اکبر ـ تحقیق متون.

مقدمه

ارزش و ژرفایی کتاب *الغدیر* چنان بر کارنامهٔ علمی علامه امینی سایه افکنده که دیگر آثار او را تحت الشعاع قرار داده است. به گواهی دانشورانی که با علامه امینی زیسته‌اند، آن بزرگ مرد، با جامعیتی ویژه، در زمینه‌های مختلف پژوهشی و فرهنگی، طرح‌های مختلف داشت که فرصت برای تبیین و پیگیری آنهارا نیافت.

یکی از این حوزه‌ها، حوزهٔ اخلاق است که علامه امینی در آن زمینه، بسی سخن‌ها داشت، و تنها اندکی از آنها را در سخنرانی‌های عمومی خود مطرح ساخت.استخراج این دیدگاه‌ها، وظیفهٔ جامعه فرهنگی امروز است.

در سال ۱۳۷۶ قمری/ ۱۳۳۶ شمسی محقق فقید مرحوم استاد علی اکبر غفاری، کتاب *تحف العقول* نوشته ابن شعبهٔ حرّانی دانشمند شیعهٔ قرن چهارم را برای نخستین بار به چاپ حروفی رساند. این کار با افتتاح بخشی از کتابخانه امام امیرالمؤمنین علیه‌السلام در نجف توسط علامه امینی همزمان شد. و مرحوم غفاری یک نسخه از کتاب را برای اهدا به آن کتابخانه، به حضور علامه امینی فرستاد. امینی با نگارش مقدمه‌ای کوتاه

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.10.38.6.8]

و ژرف به زبان عربی، بخشی از دغدغه‌های خود در باب اخلاق را مطرح ساخت و جایگاه ابن شعبه حرّانی و ارزش کتاب *تحف العقول* را بیان کرد. استاد غفاری این مقدمه را در آغاز کتاب *تحف العقول* (چاپ حروفی تهران) درج کرد، که بعدها به چاپ افست جامعهٔ مدرسین قم نیز منتقل شد. با این که چندین ترجمه فارسی از *تحف العقول* انتشار یافته، فارسی زبانان تاکنون امکان بهره‌گیری از این مقدمه ارزشمند نداشتند. بدین روی، ترجمه گفتار علامه امینی در پی می‌آید، تا وجهی دیگر از منشور جامع امینی را نشان دهد.

بسم الله الرحمن الرحیم

تو را سپاس، ای آنکه آفریدی و روزی بخشیدی
و الهام کردی و سخن آموختی
و ابداع کردی و تشریع فرمودی
و بلندمرتبه‌ای و برتری گزیدی
و اندازه گرفتی و خوب اندازه کردی
و نگارگری کردی و متقن ساختی
و دلیل آوردی و ابلاغ کردی
و نعمت دادی و سرشار کردی
و عطا کردی و گرانبار کردی
و بخشیدی و پربار کردی
تو را سپاس و هزاران سپاس.

و درود بر تو ای ابوالقاسم پیامبر رحمت، نجات‌بخش امّت، سرور فرزندان آدم، علّت آفرینش، راز هستی، نور زمین و آسمانهای فرازین، محور مدار فلک و فرودگاه

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.10.38.6.8]

وحی و فرشته! و درود بر خاندانت که خداوند، ناپاکی را از آنان به شایستگی زدود.

سخن در ارزش عقل

آدمی گنجی شایان‌تر و گران‌بهاتر از عقل به خود ندیده است که ستون خیمه اوست و هیچ ثروتی سودمندتر از آن نیست که پروردگارش به او تحفه داده و ارزانی داشته است، گنجی که با آنان بر دیگر موجودات برتری یافته و آن سرشتی است که ازکار زشت می‌گریزد. فضیلتی است که با آن، سعادت ابدی به دست می‌آید و با آن آدمی در زندگانی به قلّه رستگاری و پیروزی راه می‌یابد. عقل عنوان صفحات فضایل انسانی است و پیشانی بند انسان کامل و اوج خیره‌کنندهٔ او و سرلوحهٔ بشارتهای برتری او. عقل، تمام دارایی عمر انسان سعادتمند در هر دو جهان و بذر هر خیری است که به دست می‌آورد. عقل زیور هر خصلت ستوده است و کرامتی است که با آن باید خود را آراست.

ارزش آدمی جز به عقل او نیست که مایهٔ انتظام اوست و به اندازهٔ آن از دین‌داری و اطاعت حق بهره خواهد داشت. عقل برترین پیشاهنگ است و مایهٔ زیبایی درون و برون. با آن اعمال آدمی سنجیده می‌شود و به میزان آن پاداش می‌یابد. با عقل، آدمی به نیکبختی رسیده و از هلاکت و بدبختی رهیده است. عقل دلیل شرافت او و میزان دستاورد و میزان سنجش برای دستاوردهای او از خیر و شرّ است. خداوند، از بندگان خود در روز قیامت براساس میزان عقلی که در دنیا به آنها داده، حساب می‌کشد. عقل، نشانه‌ها دارد، و ویژگی‌های انسان براساس آن مشخص می‌شود. عقل، صاحب خود را به کارهای خیر وا می‌دارد، او را به مردم می‌شناساند، و میزان عظمت روحی او را به مردم می‌نمایاند.

خرد ـ همچنان که مولایمان امیرمؤمنان علیه‌السلام فرمود ـ بر دو گونه است: یکی طبیعی و دیگری اکتسابی، که هر دو، گسل صعود و نزول می‌پیمایند و فراز و فرود می‌پذیرند و دارندهٔ آنها میان نیک‌بختی و تیره‌بختی در نوسان است. نیک‌بخت

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.10.38.6.8]

کسی است که خدا او را به بهرهٔ خرد خوشبخت داشته و کارش را به سامان آورده و کامیابش کرده است. نیک‌بخت خدای رحمان را می‌پرستد و بهشت رضوان را به دست می‌آورد. به یاری خرد دست‌آوردهای نیکویی می‌یابد، خیرش افزون می‌شود،درونش پاک می‌گردد،کارش نیکو می‌شود و خصلتهایش درست می‌گردد.

دیگری تیره‌بختی است که به ناشایستی می‌گراید، هوشش را در نیرنگ و اندیشه‌اش را در فریب به کار می‌اندازد، از نیکوکاری می‌پرهیزد و در آن کندی می‌کند. هرگاه سخن گوید، گناه جوید و چون کلامی گوید راه انحراف پوید، اگر فتنه‌ای روی آورد به سوی آن می‌شتابد و اگر زشتی ببیند خود را در آن می‌افکند.

دانش در حقیقت نور عقل است و راه‌گشای آن که سنگلاخ را هموار می‌کند و کجی را می‌زداید، خردمند را به خیر می‌رساند و به راههای سلامت و مسیر سعادت و صلاح به شاهراه کردار نیک می‌کشاند. خردمند با آن کمال می‌پذیرد و شکوفا می‌شود و کارش سامان می‌یابد.

در سخنان حکیمانهٔ امام صادق علیه‌السلام چنین آمده که فرمود: بی‌خرد را صلاحی نباشد و جاهل اهل خردورزی نیست.

تحف العقول چیست؟

تحف العقول مجموعهٔ کلمات پاکیزه‌ای در موضوع دانش و دین و حکمت و آداب و اخلاق و معارف است. خرد از میوه‌هایش بهره‌مند می‌شود، جان از آن توشه می‌گیرد و خردمند به آن انس می‌جوید. سخنان گزیده و مرواریدهای حکمت است که همچون چشمه‌ای روان است و خداوند بر زبان گویای صالحان و صادقان جاری ساخته است. درسهای والای دانشهای برتر است که حاملان آن خاندان وحی‌اند و خردهای سالم را می‌پرورند، امامان معصومی که ناپاکی جاهلیت دامانشان را نیالوده و جامه‌های پلید خود را بر اندامشان نپوشانده است.

اگر به سخنان پیامبران و جانشینان گذشتهٔ آنان و پیروانشان نظر کنی، تمامی آن

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.10.38.6.8]

سخنان را که فردی صالح و اندیشمندی الهی و سخن‌وری توانا، خطیبی گویا و عارفی بیدار دل و پیشوایی پیروی شده از دوران آدم علیه‌السلام تا امروز گفته است، فروتر از کلام سرور ادب، پیامبر بزرگ، آورندهٔ کتاب و حکمت و نیز جانشینان برگزیدهٔ او می‌یابی. می‌بینی که گفتارهای نیکوی دیگران در برابر سخنان ایشان نارساست و حکمتش در برابر حکمت اینان ناقص است و هیچ‌یک از حکیمان سخن‌ور گذشته و آینده، هر چند به هم یاری کنند، سخنی مانند ایشان نتوانند آورد؛ که زبان هر گویندهٔ سخن‌وری از آوردن نظیر اینان درمانده و بیان هر صاحب سخن گویایی بر ایشان حسرت برده و به گرد آن نرسیده و به کرانه‌های آن راه نیافته است.

آری، این سخنان که از سرچشمهٔ وحی جوشان خاندان عصمت تراویده، *تحف‌العقول* است که آیتی از بلاغت و فصاحت و استواری لفظ و معناست، فروتر از کلام داور است و فراتر از گفتار بشر. و هرکس در آن نیک بنگرد قوی‌ترین برهان و بهترین دلیل را بر پیشوایی آن سروران و پادشاهان سخن و حکمت‌آموزان می‌یابد و آن را بزرگ‌ترین معجزه و برترین کرامت آن جانهای پاک می‌بیند که تا ابد می‌ماند و بازگو می‌شود و سپاس می‌افزاید. بر عظمت فخر این دودمان پاک، همین سخنان جاودانه بس که از صدق منطقشان در روزگار، آثار ماندگار رسیده و سخنان ژرفی که خداوند به ایشان الهام کرده و بر زبانشان نهاده، تمام جامعهٔ بشری بدان نیاز دارد و امّت مسلمان با آن اصلاح می‌شود؛ به گونه‌ای که هیچ هر حکیم خردمند، اخلاق شناس بزرگوار، فیلسوف هشیار، عارف نصیحت‌گذار، پیشوای اصلاح‌گر از آن بی نیاز نیست و هیچ عاقلی از آن روی نمی‌گرداند.

آری، هرگاه سخن ارزشمندی شنیدی که به یکی از بزرگان جهان منسوب است و آویزهٔ گوشها شده، مطمئن باش که از این سرچشمهٔ گوارا برداشته شده. و هرگاه حکمتی بلیغ یا اندرزی نیکو به گوش تو برسد، بدان که قطره‌ای از این دریای بی‌کران است. و هرگاه رفتار صالحانه یا کردار نیکوکاری که به بهترین کار دست

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.10.38.6.8]

پوشانده تو را خوش آمد، بدان که همه به کردار این خاندن پاک و رهنما می‌رسد، که درود و رحمت خداوند بر ایشان باد.

آری، به خدا سوگند که ایشان مایهٔ حیات دانش و موجب مرگ نادانی‌اند. شکیبایی ایشان نشانگر دانش آنها و ظاهرشان گویای باطنشان است. سکوتشان به حکم منطق است، با حق مخالفت ندارند و در آن اختلاف نمی‌دارند. آنان پایه‌های اسلام و دست‌آویز پناه‌جویانند. به خاطر ایشان حق به پایگاه خود رسیده و باطل را از جایگاهش فروکشیده و زبانش کوتاه گشته است. درکار دین به هشیاری و رعایت می‌اندیشند نه از روی شنیدن و روایت، زیرا که راویان علم بسیار و رعایت‌کنندگان آن اندک‌اند[1].

اگر خداوند دوستی ایشان را با دوستاری خود همراه کرده، شگفت نیست. و اگر پیامبر، بزرگی ایشان را در تمسّک و پیروی با قرآن کریم هم‌پایه کرده که تا رسیدن به او بر سر حوض کوثر از هم جدایی ناپذیرند، سخنی به حق گفته نه از روی هوی، چرا که این بیان وحی است که به او رسیده است.

و اگر امیرمؤمنان علیه‌السلام فرمود که ما امامان گنجینهٔ علم و حکمتیم و مایهٔ امان اهل زمین و نجات جوینده‌ایم، ما پرورش‌یافتگان پروردگار خودیم و دیگر مردم پرورش‌یافتگان ما، امیران کلامیم و ریشه‌های آن از ما برآمده و شاخه‌های آن بر وجود ما رسته است، ما درخت نبوّت و فرودگاه رسالت و محل رفت و آمد فرشتگان و معدن دانش و سرچشمه‌های حکمتیم و دیگر سخنان بسیار نغز و پاکیزهٔ مانند این را فرموده[2]، فقط حقیقت روشنی را بیان داشته است که دوست و دشمن، خواه ناخواه بدان اقرار دارند.

---

۱. این تعبیرات، از خطبهٔ امام امیرالمؤمنین علیه‌السلام اقتباس شده است.

۲. این تعبیرات از خطبه‌های آن امام همام اقتباس شده است.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.10.38.6.8]

خداوند سبحان در دورانهای گذشته، گروهی از برجستگان دین، استادان دانش و پیشوایان حدیث را بر آن داشت که به گردآوری این آثار و بازمانده‌ها و جمع این سخنان بپردازند تا برای جویندگان دانش و پیشگامان فضیلت و حاملان عقل و خرد، دستمایه‌ای باشد. از این‌رو، از سخنان آن سروران یعنی امامان اهل‌بیت علیهم‌السلام، مجموعه‌های مستند فراهم کردند و کتابهایی گران‌بها، سرشار از گوهرهای ناب گفتار ایشان نگاشتند که حاوی سرچشمه‌های حکمت و شامل جامع‌ترین کلمات و زبدهٔ اندرزهای شیوا و بیان امور نجات‌بخش یا هلاکت‌آور است.

در پیشاپیش آن مردان دانشی و تألیفات ایشان، این کتاب گران‌قدر است که بی‌گمان راهنمای پرهیزگاران است، یعنی *تحف العقول* و مؤلف بسیاردانِ آن، فقیه بزرگ گوهرشناس، هدیهٔ روزگار و مایهٔ فخر دانش و فضیلت در قرن چهارم [هجری]، شیخ ما ابومحمّد حسن‌بن علی‌بن حسین‌بن شعبه حرّانی. او به زیبایی گرد آورد، از پژوهشگری خویش بهره جست و خوب از عهده برآمد و دستاوردی از فضل فراوان و ادب سرشار خود فراهم آورد که مراد خواهندگان، آرزوی جویندگان، مطلوب دانشجویان، هدف پندآموز خیرخواه و سیراب‌کنندهٔ سخنور اصلاح‌طلب است.

عجب نیست که کتاب وی از روز نگارش تا روزگار ما، همواره در ردیف والاترین مجموعه‌های علم و عمل جای دارد. دانشمندان برجسته بر آن همت گماشتند، در فرهنگ‌نامه و زندگینامه‌ها با زیبایی تمام توصیف کردند، بر اعتبار کتاب و اعتماد صاحب‌نظران بر آن و حسن شهرت و فواید فراوان آن تصریح کردند. تراجم نگاران مؤلف آن را به دانش، ژرف‌اندیشی، فضل، مهارت، گرانقدری، آبرومندی، شکوه، اعتبار ستوده‌اند. علاوه بر همهٔ اینها حسن سلیقه و به‌گزینی او نشانگر خردمندی و

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.10.38.6.8]

برهان قداست او و احاطه و کاردانی‌اش در علم حدیث است[1].

این کتاب گران‌بها که با پست به دست ما رسید و به «کتابخانهٔ عمومی امام امیرالمؤمنین علیه‌السلام» اهدا شده، به راستی گران‌بهاترین هدیه و ارجمندترین ره‌آوردی است که دانشمند ممتاز و خلف صالح «میرزا علی‌اکبر غفاری رازی» ـ که خداوند او را برکسب رضای خویش توفیق دهد ـ در تهران به اهل علم و عموم، فایده‌رسان قرار داده و ارمغانی ارجمند به کتابخانه‌ها داده که مایهٔ سپاس و دست‌مریزاد است.

این چاپ، امتیازی بر چاپهای پیشین دارد: سرشار از پانوشتهای مفید است و حاوی استخراج احادیث از منابع استوار و توضیح واژگان دشوار و بیان نکاتی است که پژوهنده به درک ژرفای دقایق و ظرافتهای آن نیاز دارد. همچنین شرح حال کسانی را در بر دارد که خواننده بر آنها وقوف می‌یابد.

اینک ما از هدیه‌کنندهٔ نیکوکار آن به خاطر هدیهٔ گران‌بهایش و تصحیح کتاب به این صورت چشمگیر و زیبایی کم‌نظیر و توجّه فراوان ایشان در ویرایش و پیرایش آن سپاسگزاریم. خداوند از سوی ما و امّت مسلمان بهترین پاداش نیکوکاران را به ایشان کرامت فرماید. درود بر وی و آن گروه همکاران ارجمند، و رحمت و برکات خداوند بر ایشان باد.

مدیریت کتابخانه

عبدالحسین احمد امینی

۱۳۷۶ هـ.ق.

۱. برای نمونه بنگرید: امل الآمل، ریاض العلماء، روضات الجنات، فوائد الرضویة، الذریعه، الفرقة الناجیة نوشته قطیفی.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-20]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.10.38.6.8]